

Ірина ШУЛЬГА,

аспірантка НБУВ

Архіви та журнали відкритого доступу в галузі бібліотечної справи та інформаційних дисциплін

У статті висвітлено історію та сучасний стан розвитку архівів і журналів відкритого доступу з бібліотечно-інформаційної тематики. Значну увагу приділено найбільшому в даній сфері електронному репозитарію E-LIS (E-prints in Library and Information Science), що добровільно підтримується міжнародною групою редакторів; журнальній службі – Electronic Journals Library, що була розроблена Університетською бібліотекою Регенсбурга та бібліотекою Технічного університету Мюнхена; порталу електронних журналів відкритого доступу – J-Gate, створеного компанією Informatics (Індія), а також DOAJ (Directory of Open Access Journals – Директорії часописів відкритого доступу).

К л ю ч о в і с л о в а: відкритий електронний архів, програмне забезпечення, самоархівування, електронний інформаційний ресурс, журнал відкритого доступу.

Інформаційна революція і, як наслідок, виникнення інформаційного суспільства починають кардинально змінювати не лише світову і національні економіки, а й життя людей та спосіб облаштування сучасного світу.

У XV ст. людина опанувала мистецтво книгодрукування, і це призвело до першого радикального «прориву» у сфері збереження, поширення та передачі знань. Упродовж шести століть досягнутий рівень залишався без принципових змін, навіть незважаючи на появу телефонного зв'язку, радіо та телебачення [2]. Сучасна інформаційна революція стала можливою лише завдяки збігу кількох факторів:

- появі цифрових способів оброблення інформації та бурхливому розвитку електроніки;
- опануванню людиною космосу і створенню супутникових технологій зв'язку;
- розробці інформаційних мережевих технологій і створенню інтернету.

Нові можливості, які надає інформаційна революція, створюють виклик традиційним системам генерування, поширення та передачі знань, тобто системам науки й освіти. Потужні бази даних і знань відіграють роль гігантських «сховищ» для нескінченних фактів і базових даних у всіх сферах людської діяльності, а глобальні комп'ютерні мережі стають потужними інструментами для високошвидкісного доступу до цієї інформації з будь-якого куточка світу.

Науковий прогрес спирається на повний і відкритий доступ до даних, які відображають загальні факти природи чи суспільного розвитку. Однак

упродовж останнього часу загострилася проблема вільного доступу вчених і фахівців до загально-природничої та суспільної інформації, що зумовила гострі дискусії у світовому науковому співтоваристві.

Зокрема, потребують уваги питання інформаційного забезпечення бібліотечної справи та науково-інформаційної діяльності.

Саме тому метою даної статті є висвітлення історії та сучасного етапу розвитку архівів і журналів відкритого доступу з бібліотечно-інформаційної тематики.

Наприкінці серпня 2005 р. група провідних науковців із Великої Британії на чолі з винахідником «світової павутини» (www) Тімом Бернерсом-Лі у відкритому листі до міністра освіти закликала запровадити обов'язкову практику розміщення досліджень, які здійснюються за державний кошт, у відкритому доступі в університетських репозитаріях [4].

Схожі рекомендації запропонували учасники міжнародного семінару «Наукова комунікація у відкритому доступі» [5], який відбувся в лютому 2005 р. у Києві в Національному університеті «Києво-Могилянська Академія» за участі 140 науковців і освітян із 17 країн світу, а саме [9]:

- органам державної влади, місцевого самоврядування створювати належні правові та фінансові умови з метою збереження наукової спадщини, переведення у цифрову форму об'єктів суспільного інформаційного надбання, сприяти розвитку та підтримувати запровадження інформаційно-комунікаційних технологій у бібліоте-

ках, архівах, музеях та інших організаціях, які надають доступ до інформації та знань;

- розширювати міжнародне співробітництво, підвищувати фаховий рівень, проводити наукові дослідження й обмін досвідом із питань збереження та примноження наукової спадщини, а також відкритого доступу до результатів науково-дослідної роботи;
- зробити відкритий доступ умовою фінансування досліджень, що проводяться за державний рахунок за винятком тих, які не підлягають розголошенню;
- надавати державне фінансування і технічне забезпечення для науково-дослідних і науково-освітніх організацій країни з метою створення та підтримки архівів відкритого доступу.

1 грудня 2005 р. Верховна Рада України ухвалила Рекомендації парламентських слухань із питань розвитку інформаційного суспільства в Україні [8]. Рекомендації містять такі пункти, як «створення в електронній формі фондів архівів, бібліотек, музеїв та закладів культури, формування відповідних інформаційно-бібліотечних та інформаційно-пошукових систем з історії, культури, народної творчості, сучасного мистецтва України тощо, а також забезпечення широкого доступу населення до зазначених систем і ресурсів, зокрема шляхом розвитку систем електронних інформаційних ресурсів з відкритим доступом». Окремі пункти постанови присвячені розвитку електронних ресурсів наукового характеру.

Отже, відкритий доступ – це безкоштовний доступ читачів до якісної (рецензованої) наукової літератури з правом читати, завантажувати, копіювати, поширювати, роздруковувати та посилатися на повнотекстові видання. Відкритий доступ – це сучасна практика наукової комунікації для тих, хто зламав усталені принципи наукового спілкування останніх чотирьох сотень років і вийшов за межі традиційного наукового часопису зразка «Le Journal des Savants» чи «Philosophical Transactions of the Royal Society of London» 1665 р. видання.

Рушійною силою у русі відкритого доступу стало загальне занепокоєння станом наукової комунікації: автори були незадоволені тим, що їхні колеги не мають доступу до текстів і не можуть оцінити дослідження, а науковці не мали доступу до актуальної літератури, і це знижувало ефективність їхньої наукової роботи [4]. У цьому контексті доречно розпочати з Будапештської ініціативи «Відкритий доступ», що була проголошена на зборах, проведених Інститутом відкритого суспільства на

початку грудня 2001 р. в Угорщині. Метою скликання зборів стало прагнення міжнародного наукового співтовариства сприяти розвитку відкритого доступу до академічних наукових статей з усіх галузей знань за допомогою інтернету. Учасниками наради були обговорені найбільш ефективні та доступні стратегії роботи подібних ініціатив в інтересах досліджень, дослідників, а також інститутів і співтовариств, що підтримують наукові пошуки. На зборах було розглянуто засоби використання ресурсів даного Інституту та інших фондів, завдяки яким можливо найпродуктивніше допомогти у переході наукових архівів у режим відкритого доступу та зробити їх економічно самостійними. У результаті даних обговорень і постала Будапештська ініціатива «Відкритий доступ», яка одночасно є декларацією принципової позиції учасників наради, країн та організацій, які вони представляють, їх зобов'язань, а також пропонує стратегію вирішення вищезазначеної проблеми.

До ініціативи, підписаної учасниками будапештської зустрічі, долучається дедалі більша кількість приватних осіб (4103) та організацій із усього світу (357), що представляють дослідників, університети, лабораторії, бібліотеки, фонди, видавництва та наукові товариства [1].

Отже, Будапештська ініціатива рекомендує двосторонній підхід до її реалізації:

1. Самоархівування – створення архівів наукових публікацій на серверах університетів чи центрів, що збирають архівовані праці.
2. Запровадження та підтримка наукових журналів, які надають вільний доступ до своїх матеріалів (на даний час таких видань більше 3000, що становить приблизно 5–10 % від загальної кількості авторитетних наукових часописів, які видаються у всьому світі).

Архіви відкритого доступу – це електронні репозитарії, що містять передані туди матеріали, які можуть включати вже опубліковані та неопубліковані статті, дисертації, підручники, методичні розробки та інші документи, які їх автори чи організації, де вони працюють, бажають зробити загальнодоступними, знявши всі фінансові та технічні перепони [3].

Будь-який архів відкритого доступу можна сконфігурувати так, щоб він забезпечував глобальну інтероперабельність, використовуючи протокол, розроблений міжнародною спільнотою у рамках Open Archive Initiative (OAI) – Ініціативи відкритих архівів, і відомим під назвою OAI Protocol for Metadata Harvesting (OAI PMH) – Протокол для

збору метаданих (метадані – це «дані про дані» чи «інформація про інформацію», іншими словами – опис інформаційного ресурсу). В усіх архівах даного типу можна вести пошук за допомогою таких програм, як OAIster – проект Мічиганського університету з агрегування посилань на наукові ресурси, що знаходяться у відкритому доступі. Як наслідок, пошукові системи знаходять праці, розміщені в OAI-сумісних архівах, незалежно від того, з якого регіону вони надійшли. Станом на 1 червня 2006 р. OAIster індексував 7 498 800 записів з 639 організацій (<http://oaister.umdl.umich.edu/o/oaister/>). Окрім демонстрації широких можливостей програми пошуку, ці цифри говорять про те, що в архівах знаходиться значна кількість документів, не опублікованих у наукових виданнях. Усі вони проіндексовані за визначеними полями, їх легко знайти за допомогою ключових слів. Зрозуміло, що це дає можливість авторам, особливо з країн, що розвиваються, стати членами міжнародного наукового співтовариства, а їхні праці долучаються до світової наукової бібліотеки, якщо організації (де працюють дослідники) придбають сервер із програмним забезпеченням, сумісним з OAI.

Технічна інфраструктура для первинної організації архіву закладу вже розроблена, тому витрати на неї мінімальні. Для організації архіву існує декілька безкоштовних програмних додатків, розроблених із використанням відкритих програмних кодів. Найбільш відомими і широко використовуваними з них є пакети Eprints (<http://www.eprints.org>) та Dspace (<http://www.dspace.org>), що були розроблені в Університеті Саутгемптона та Масачусетському технологічному інституті відповідно.

Більшість бібліотек світу намагаються використати переваги інформаційних технологій і на їх базі надавати якісні послуги для своїх користувачів. Але бібліотечне співтовариство зацікавлене також у використанні нових технологій і для підтримки власних наукових досліджень, тому найбільш значущою ініціативою у даній галузі можна назвати проект E-LIS (E-prints in Library and Information Science), що був створений у січні 2003 р. як відкритий архів електронних публікацій з бібліотечної справи та суміжних інформаційних дисциплін. E-LIS є однією зі служб, які надаються дослідницьким об'єднанням RCLIS (Research in Computing, Library and Information Science). Хостинг проекту забезпечує консорціум італійських університетів у Ломбардії, а фінансування – іспанське міністерство [7]. Хостинг – це виділення місця на вінчестері сервера, що має цілодобове під-

ключення до інтернету з метою розміщення вашої сторінки. Іншими словами, хостинг – це послуга з розміщення вашого сайту у світовій мережі. Дану послугу надають як інтернет-провайдери, так і компанії, що спеціалізуються на наданні послуг хостингу. Зазвичай на хостинг-серверах розміщується від невеликої кількості до декількох тисяч сайтів. Роботу даного архіву підтримують 68 редакторів із США, Італії, Іспанії, Індії, Нової Зеландії, Аргентини, Австрії, Бразилії, Мексики, Польщі, Великої Британії, Росії та інших країн [17].

Основна мета E-LIS полягає у:

- розширенні доступу до наукових матеріалів;
- забезпеченні довгострокового збереження (як фізичної цілісності електронних публікацій, так і стабільності електронних ідентифікаторів);
- гарантованій незмінності електронних матеріалів;
- можливості обміну метаданими про розміщені в архіві об'єкти, а також організації пошуку за розподіленими репозитаріями.

Архів E-LIS розрахований на відкритий доступ та самоархівування, тому пошук і перегляд матеріалів в архіві, а також їх публікація є вільними та безкоштовними. Автор має змогу самостійно відправити в E-LIS підготовлену працю (у тому числі й неопубліковану), якщо заповнить декілька простих веб-форм, і вантажити файл із повним текстом власного наукового дослідження. За необхідності можна включити декілька файлів (наприклад із текстом доповіді на конференцію та презентацію). Єдиною вимогою під час архівування матеріалів є попередня реєстрація автора в архіві. Вилучення документів із репозитарію хоча і є можливим (за рішенням адміністратора), але вкрай небажаним. Слід нагадати, що ідея самоархівування була висловлена у 1994 р. Стівеном Харнадом (професор із когнітивістики факультету електроніки та комп'ютерних технологій Саутгемптонського університету, що знаходиться у Великій Британії) у листі під заголовком «Деструктивна пропозиція для електронного видавництва», що спричинило в подальшому широку дискусію стосовно форм наукової комунікації. Пропозиція самоархівування базується на передумові, за якою автори статей, що пишуться з науковою метою і публікуються у фаховій періодиці, не отримують безпосереднього прибутку від продажу своїх праць і зацікавлені у максимальному розповсюдженні результатів власних досліджень [6].

Загалом, E-LIS є модерновим архівом: усі представлені праці потрапляють у «буферну» зону і повинні бути затверджені одним із редакторів. Такий

етап контролю дозволяє уникнути появи випадкових матеріалів, або таких, що не стосуються тематики архіву.

Усім користувачам репозитарію надано такі можливості:

- перегляд списку публікацій за датою створення та розділом тематичного рубрикатора;
- ознайомлення з матеріалами, які надійшли за останній тиждень;
- два види пошуку – простий та розширений. Є також можливість указувати у пошуковому запиті інформацію з будь-якого поля з метаданими, використовувати повнотекстовий пошук, тематичний рубрикатор чи комбінувати ці варіанти.

Як тематична схема розподілу в архіві використаний простий однорівневий рубрикатор із 12 рубрик JTA Schema (назва являє собою акронім, утворений від імен розробників даного рубрикатора – Jose Manuel Barrueso Cruz, Imma Subirats Coll, Thomas Krichel та Antonella De Robbio). Кожний документ, що знайшов своє відображення у репозитарії, може бути асоційованим з однією або декількома рубриками – теоретичні та загальні аспекти бібліотек й інформації; інформаційне використання та соціологія інформації; видання та юридичні проблеми, технічні послуги у бібліотеках, архівах, музеях; менеджмент тощо. JTA Schema свідомо була залишена спрощеною (використовує лише ділення на рубрики з максимально широким охопленням), хоча в майбутньому не виключається подальше доопрацювання рубрикатора (рис. 1).

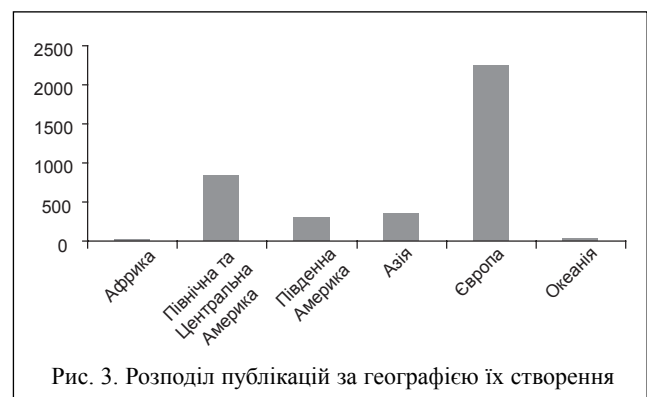
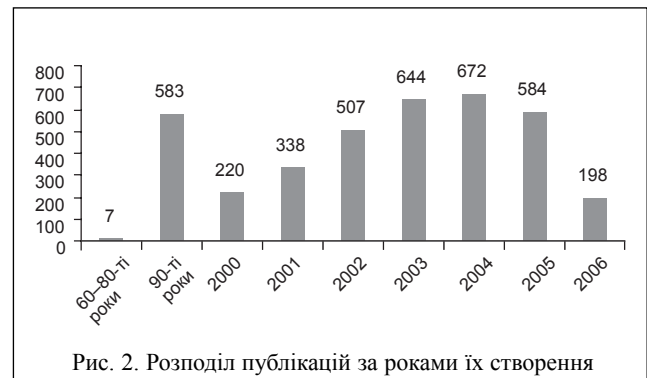
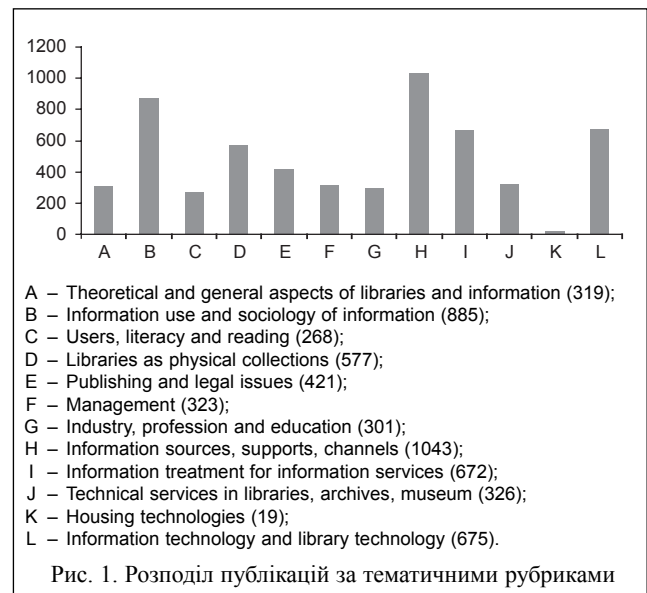
Програмне забезпечення, яке використовується в E-LIS – Eprints, на даний час є найпоширенішим у сфері управління репозитаріями цифрових об'єктів.

Характер розміщених в архіві публікацій найкраще проілюструвати такими діаграмами (всі дані у статті представлені на 01.06.2006):

Видовий склад архіву дуже різноманітний: книги, підручники, презентаційні матеріали, журнальні та газетні статті, тези тощо [17]. Найбільшу кількість становляють: журнальні статті – 915 та праці конференцій – 755. У репозитарії міститься значна кількість документів, опублікованих у друкованих часописах, серед яких є видання, що не надають відкритий доступ до повних текстів статей, наприклад – «Library Hi Tech News», «Liber Quarterly», «OCLC Systems & Services». На даний період більше 80 % усієї західної наукової періодики може бути відкрито архівовано авторами у тематичних чи інституційних репозитаріях.

Ця можливість визначається політикою комерційних наукових видавництв, більшість з яких зробили в останній час поступки ідеям самоархівування та відкритого доступу до наукових матеріалів.

На підставі детального аналізу розподілу публікацій за географією їх створення було встановлено (рис. 3), що країни Африки представили 29 наукових праць (найбільше – ПАР – 23, Кенія – 2); держави Північної та Центральної Америки – 849 записів (Куба – 360, Мексика – 151, США – 257); країни Південної Америки репрезентували 308 документів (Бразилія – 99, Аргентина – 62, Перу –

52); Європа представила найбільшу кількість публікацій – 2261 (Німеччина – 136, Італія – 570, Сербія та Чорногорія – 112, Іспанія – 722, Туреччина – 89, Велика Британія – 239); Азія презентувала 358 документів (Китай – 59, Індія – 224); держави Океанії запропонували лише 31 наукову працю (Австралія – 15 та Нова Зеландія – 16). Загальна кількість країн, що репрезентували свої наукові матеріали у репозитарій, становить 78.

Найпоширенішими мовами публікацій в архіві залишається іспанська, англійська, італійська. Матеріали українських фахівців також представлено в E-LIS, але поки у незначній кількості, лише 2 праці наших співвітчизниць англійською мовою – І. Кучми (у співпраці із закордонними дослідниками), а також Л. Кавуненко та Т. Гончарової.

Кількість документів у репозитарії постійно зростає, причому швидкими темпами. У лютому 2004 р. в E-LIS налічувалося близько 450 публікацій; на 1 листопада 2004 р. – 1600; 1 травня 2005 р. – 2386, а 1 червня 2006 р. – 3753. Можемо з упевненістю констатувати, що архів набирає темп і стає дедалі популярнішим. Аналогічні тематичні архіви у сфері бібліотечної справи (Caltechlib [13], DLIST [14], LDL [19], CNR Bologna Research Library Eprints Server [12]) поки поступаються E-LIS і за кількістю матеріалів і за динамікою зростання.

1. **DLIST** (Digital Library for Information Science and Technology) – США;
Організатори: School of Information Resources and Library Science, Learning Technologies Center, University of Arizona;
Програмне забезпечення: Eprints;
Кількість документів – 598 (станом на 1 травня 2005 р. налічувалося 417 документів);
Основна мова – англійська.
2. **LDL** (Librarians' Digital Library) – Індія;
Організатори: Documentation Research and Training Centre, Indian Statistical Institute, Bangalore;
Програмне забезпечення: Dspace;
Кількість матеріалів – 241 (на 1 травня 2005 р. архів налічував 182 матеріали);
Основна мова – англійська.
3. **Caltechlib** (Caltech Library System Papers and Publications) – США;
Організатори: California Institute of Technology;
Програмне забезпечення: Eprints;
Кількість публікацій: 37 (станом на 1 травня 2005 р. у репозитарії містилося лише 30 публікацій);
Основна мова – англійська.

4. CNR Bologna Research Library Eprints Server – Італія;

Організатори: Biblioteca dell'Area di Ricerca CNR di Bologna;

Програмне забезпечення: Eprints;

Кількість документів: 22 (1 травня 2005 р. в архіві було представлено тільки 11 документів);

Основна мова – італійська.

На підставі вищевикладеного слід зазначити, що E-LIS – прекрасна ініціатива, яка може спростити обмін науковими матеріалами у галузі інформаційно-бібліотечної справи. Залишається сподіватися, що серед українських фахівців цей архів набуде популярності і почне використовуватися як інформаційне джерело та місце для архівування власних наукових праць.

Отже, архіви відкритого доступу уможливають оперативну роботу з цифровим змістом і швидко підготовку онлайн-навчальних матеріалів, електронних часописів і книг, забезпечують потужну читацьку аудиторію, інтеграцію до глобальних наукових баз даних, зменшують наукову ізоляцію і створюють нові можливості для спільних наукових проектів.

Журнали відкритого доступу здійснюють експертну оцінку текстів і публікують затверджені матеріали у безперешкодному доступі [4]. Видатки на такі журнали складаються з вартості рецензування, підготовки рукописів і простору на сервері. Ці видання покривають свої видатки так само, як теле- і радіокомпанії – платять той, хто зацікавлений у поширенні інформації, тоді як доступ до неї безкоштовний для кожного за наявності належного обладнання. На практиці це означає, що часописи отримують субсидії від університетів чи наукових спілок, або ж редакції журналів встановлюють внески за оброблення затверджених до публікації статей для авторів чи спонсорів (роботодавця, організації, яка фінансує дослідження). Обсяг таких внесків є досить гнучким. Вочевидь, за наявності субсидій, публікації у виданнях безкоштовні. Зменшення обсягів субсидій чи розмірів внесків досягається за рахунок прибутків від інших публікацій, реклами, платних оголошень, додаткових послуг, адже існують організації та консорціуми, які надають знижки для таких внесків. Але у разі, якщо науково-освітня організація планує впродовж року публікувати тексти співробітників у журналі відкритого доступу, то внесок сплачує вона, а не автори. У будь-якому випадку простір для творчих підходів стосовно розвитку даних видань безмежний, а їх потенціал – очевидний.

Університетською бібліотекою Регенсбурга та бібліотекою Технічного університету Мюнхена було започатковано журнальну службу – Electronic Journals Library, що надає доступ до наукових та університетських часописів з усіх галузей знань: біології, хімії, фармакології, географії, етнології, історії, філософії, психології, політології, соціології, спорту, медицини [16]. На даний час база даних містить 32 260 журналів, з них 11 768 є повнотекстовими, а 3242 – онлайн-овими. З проблем бібліотекознавства та інформаційних дисциплін представлено 504 видання, з них 352 мають відкритий доступ: Weitblick (<http://hub.ib.hu-berlin.de/Weitblick/v2/weitbl.htm>), World Libraries (<http://www.worlib.org/>), Solaris (<http://biblio-fr.info.unicaen.fr/bnum/jelec/Solaris/index.html>), Tübinger Bibliotheksinformation (<http://w210.ub.uni-tuebingen.de/portal/tbi/>), Libernensis (<http://www.stub.unibe.ch/index.php?p=1&i=77>), Kölner Arbeitspapiere zur Bibliotheks- und Informationsswissenschaft (<http://www.fbi.fh-koeln.de/institut/papers/arbeitspapiere.php>), College and Research Libraries (<http://www.ala.org/ala/acrl/acrlpubs/crljournal/collegeresearch.htm>), Australian Academic & Research Libraries (<http://alia.org.au/publishing/aarl/index.html>). У базі даних зареєстровано 359 організацій – бібліотек, консорціумів і науково-дослідних інститутів, які репрезентували свої наукові матеріали.

12 травня 2003 р. Штаб-квартирою бібліотеки Лундського університету (Швеція) за фінансової підтримки Інституту відкритого суспільства було створено Директорію часописів відкритого доступу – DOAJ (Directory of Open Access Journals) [15]. Ідея створення Директорії обговорювалася та отримала схвалення у 2002 р. на Першій Скандинавській конференції з проблем наукових комунікацій. Мета даного проекту полягає у популяризації наукових журналів безперешкодного доступу, і, як наслідок, – у збільшенні їх використання та впливу.

Більшість матеріалів DOAJ представлено у форматі PDF (Portable Document Format). Для перегляду цього формату необхідне програмне забезпечення Adobe Acrobat Reader, що безкоштовно розповсюджується корпорацією Adobe Systems і яке можна завантажити з веб-сайта за адресою <http://www.adobe.com/products/acrobat/readmain.html>.

Загалом Директорія охоплює безкоштовні повнотекстові рецензовані журнали з різних категорій знань (сільське господарство, харчові технології, біологія, хімія, історія, археологія, юриспруденція та політика, філософія, релігія, мистецтво та архітектура, бізнес, економіка, науки про землю, мате-

матика та статистика, фізика й астрономія, соціологія) багатьма мовами світу.

DOAJ нині нараховує 2841 фаховий електронний науковий часопис (99 329 статей), але пошук на рівні статей поки можливий по 645 виданнях. Як пошукові критерії використовуються: назва журналу, заголовок статті, ISSN (International Standard Serial Number), ім'я автора, ключові слова чи слова з анотації. Можливий також одночасний пошук за всіма перерахованими полями та пошук за логічною комбінацією двох пошукових термінів.

У Директорії також знайшли відображення видання з бібліотечно-інформаційної тематики – 62 журнали: Anales de Documentacion (<http://www.um.es/fccd/anales/>), Ariadne (<http://www.ariadne.ac.uk/>), Bibliosphere (http://lib.nbu.bg/html/bg_bibl_index.htm), Evidence Based Library and Information Practice (<http://ejournals.library.ualberta.ca/index.php/EBLIP>), Virginia Libraries (<http://scholar.lib.vt.edu/ejournals/VALib/>), Information Research: an International Electronic Journal (<http://informationr.net/ir/>) – та інші видання, які становлять безперечний інтерес для бібліотечних фахівців.

Нещодавно було започатковано новий портал електронних журналів відкритого доступу J-Gate [18], що був створений компанією Informatics (Індія) як внесок у світовий рух відкритого доступу. Це перший у світі портал, який індексує більше 3000 електронних журналів відкритого доступу на одній пошуковій платформі у форматі стандартної бази даних із доступом до самих журналів. У даний період J-Gate репрезентує 14 882 643 статті, що були надруковані у 2000 рецензованих журналах та 1000 торговельних і фахових часописах таких видавництв, як Highwire Press, American Family Association, Blackwell Publishing, Emerald, Springer, Sage Publication та ін. Розробники зобов'язалися щороку додавати 300 000 нових статей, але результати пошуку ведуть на веб-сайт, на якому розташована стаття, а не на статтю безпосередньо. Окрім того, у цій базі даних все ще відсутні деякі журнали відкритого доступу.

Станом на 01. 06. 2006 р. портал містить 3616 видань, серед яких також можна знайти часописи з проблем бібліотекознавства та інформатики (192 журнали – 39 382 статті), що забезпечують відкритий доступ до повної чи частини видання: D-Lib Magazine (<http://www.dlib.org/>), Journal of Electronic Publishing (<http://www.press.umich.edu/jep/>), Public Access Computer Systems Review (<http://info.lib/uh/edu/pacsrev.html>), Online

(<http://www.infotoday.com/online/default.shtml>), E-Content (<http://www.ecmag.net>), Index Morganagus – A full-text index of library-related electronic serials (<http://sunsite.Berkeley.EDU/~emorgan/morganagus/>).

Сучасний етап розвитку цивілізації називають постіндустріальним, глобальним, відкритим, мережевим, суспільством третьої хвилі технологій, інформаційним, і дедалі частіше – суспільством знань – суспільством, заснованим на знаннях. Дійсно, ми є свідками того, як масове виробництво і розповсюдження знань, масове використання засобів роботи з інформацією обіцяють змінити його за історично короткий період, ймовірно, за життя кількох поколінь. Бурхливий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій як потужних інструментів для роботи з інформацією та знаннями суттєво прискорює такі зміни [11].

Питання розбудови інформаційного суспільства, а відтак, суспільства знань є особливо актуальними для України, яка потребує інтелектуального забезпечення в усіх сферах життя людини, суспільства, економіки, держави з огляду на світові тенденції. Відомо, що освіта й наука – надзвичайно важливі інструменти суспільної трансформації. Україна з майже 48-мільйонним населенням і другою за розміром у Європі територією має давні наукові традиції, високий інтелектуальний потенціал, величезну мережу академічних інститутів і науководослідних підрозділів. Слід зазначити, що наша країна має необхідний історичний та сучасний досвід для розвитку інформаційного суспільства: саме в Україні ще на початку 50-х років ХХ ст. було створено третій у світі комп'ютер (після США та Великої Британії), сформовано всесвітньовідому школу кібернетики та обчислювальної техніки [2].

Сьогодні слід чітко усвідомити залежність рівня розвитку науки та освіти від рівня впровадження інформаційно-комунікаційних технологій та формування інформаційної культури. Дійсно, наука та освіта як ніякі інші сфери людської діяльності потребують оперативної, своєчасної та достовірної інформації. Вченому, досліднику, викладачу, студенту, фахівцю потрібні потужні вітчизняні та зарубіжні інформаційні ресурси: швидкий, зручний, багатоаспектний доступ до світової наукової інформації через бази даних, наукову періодику, наукову літературу. Разом з тим, як відомо, стан інформаційного забезпечення вітчизняної науки та освіти далекий від ідеального.

Однак ми знаємо, що важливим джерелом у системі наукової комунікації, у розповсюдженні наукової інформації, більше того, найбільш успіш-

ним та вдалим засобом наукової комунікації в усій історії науки був і залишається науковий журнал як першоджерело для опублікування наукових ідей, теорій, результатів досліджень, місце для критичного розгляду нових ідей. Саме науковий журнал повноправно вважається серцем системи наукової комунікації, в той самий час як монографії, огляди, реферати та бібліографічні огляди, а наразі і сучасні бази даних відіграють лише допоміжну роль. Особливо у природничих і технічних науках саме наукові журнали є основою для опублікування результатів досліджень та нових ідей, наукового спілкування взагалі. Тому, наприклад, від 75 до 85 % колекції будь-якої академічної бібліотеки світу в цих галузях становлять саме наукові журнали. Нині нараховують від 19 до 45 тис. наукових часописів залежно від того, який тип видань вважати такими. Це означає близько 1,5–2 млн відрецензованих статей щороку, у яких понад 12 млн науковців Гутенбергової ери прагнуть поділитися результатами своїх досліджень і засвідчити авторство свого наукового доробку [11].

Серед українських журналів, у яких висвітлюються актуальні проблеми бібліотекознавства, є також видання, що надають відкритий доступ до наукових матеріалів, а саме: «Бібліотечний вісник», «Бібліотечна планета»; окремі статті з даної тематики знаходимо у часописі «Культура народів Причорномор'я».

Журнал «Бібліотечний вісник» — найвідоміше сьогодні в Україні наукове професійне видання, яке виходить солідним накладом, одержується всіма провідними бібліотеками світу. Зміст журналу розкривається у Загальнодержавній реферативній базі даних «Україніка наукова», що встановлена на сайті НБУВ, повні тексти статей включаються до її наукової електронної бібліотеки. Науково-теоретичний і практичний журнал — спадкоємець і продовжувач справи, започаткованої виданнями, які випускала Національна бібліотека в 20–30-х роках ХХ ст., а саме: «Бібліологічні вісті», «Журнал бібліотекознавства та бібліографознавства», «Бібліотечний журнал», «Нова книга», «Книжковий вісник». Провідна тематика: бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство, документознавство, інформатика, мовознавство, педагогіка. Структура видання підпорядкована рубрикам, які відображають основні напрями дослідницької роботи в Україні та вектори магістральної діяльності бібліотек-інформаційних центрів держави [10].

«Бібліотечний вісник» віддзеркалює комплекс наукових і теоретичних проблем книги, організації

бібліотек, питань бібліотечного життя сьогодення, історичні аспекти, еволюцію та динаміку українського книжкового руху, процеси видавничої діяльності тощо.

Видання є координатором фахової наукової думки країни, моніторингом нових ідей і напрямів розвитку бібліотечно-інформаційної та книговидавничої галузі. Навколо часопису зосереджені найавторитетніші творчі сили України, залучаються науковці й фахівці зарубіжжя. У даний час на сайті НБУВ, в Електронному фонді, що налічує 42,5 тис. документів, представлені у відкритому доступі 162 статті з цього журналу, починаючи з 1999 р.

Науковий журнал «Культура народів Причорномор'я» було започатковано у 1997 р. Міжвузівським центром «Крим» спільно з Кримським науковим центром НАН України та Міністерством у справах науки та технологій. Метою видання журналу є формування наукового потенціалу України, підтримка вчених і наукової молоді, роботи яких сприяють розвитку української державності. Для реалізації цієї мети у виданні публікуються статті українських та зарубіжних учених, аспірантів і студентів, а також матеріали наукових конференцій, на яких розглядаються різноманітні аспекти матеріальної і духовної культури народів Причорномор'я та інших регіонів світу. Статті у журналі подаються чотирма мовами: російською, українською, кримськотатарською та англійською. Основна мова видання – російська. Часопис виходить 6 разів на рік. Сфера розповсюдження журналу – Україна та інші держави світу. Журнал має 6 наукових розділів, у яких знайшли відображення публікації з економіки, екології, археології, архітектури, філософії, історії, соціології, політології, мистецтва та філології, матеріали наукових читань, конференцій, симпозіумів, які проводяться видавцями журналу та іншими навчальними і науковими закладами, наукові статті, що носять дискусійний характер, а також публікуються рецензії на статті та монографії, які опубліковані у вітчизняних та зарубіжних видавництвах. Журнал має повну електронну версію, яка представлена на сайті НБУВ (4,3 тис. статей з 1997 по 2005 рр.), зокрема, у тематичному розділі «Культура. Наука. Освіта» знаходиться 2453 публікації, де значну частину становлять праці інформаційно-бібліотечної тематики.

Щоквартальний науково-виробничий журнал «Бібліотечна планета» розрахований на широкий загал бібліотечних фахівців, що працюють у закладах різного підпорядкування та рівня. У виданні публікуються практичні матеріали, які підлягають науковому узагальненню, а також наукові розвідки, що можуть використовуватися практиками. Система рубрик часопису розвивається із часом, віддзеркалюючи ускладнення завдань, що поставали перед бібліотечною спільнотою, а отже, і перед фаховим часописом. Повну електронну версію за 2005 р. можна знайти за адресою (<http://www.nplu.kiev.ua/uk/profy/publication/index.htm>).

Слід також зауважити, що розвиток фахових періодичних видань, а отже, і підвищення їх поліграфічної якості, збільшення періодичності випуску, можливість представлення їх електронних версій онлайн доступу гальмуються слабкою комп'ютерно-телекомунікаційною базою редакцій бібліотечних часописів. Реалії бібліотечно-інформаційної діяльності, розширення меж та ускладнення змісту праці бібліотечних працівників потребують відповідних змін у змісті та формі фахових видань як джерел професійної інформації та фахової самоосвіти.

Для сучасного суспільства характерний стрімкий розвиток та активне використання таких комунікаційних технологій, які забезпечують не лише мережевий інформаційний обмін, але й можливість інтеграції локальних інформаційних ресурсів в єдиний загальнодоступний інформаційний простір. Такі ресурси здатні істотно вплинути на інтенсивність процесів наукових досліджень, а забезпечення публічного (у тому числі віддаленого) доступу до них стало одним із першорядних завдань обслуговування освіти, науки і культури.

Висновки

1. Систематичне збереження накопичених знань, безперешкодний доступ до результатів науково-дослідницької діяльності та активна наукова комунікація є необхідною складовою наукового прогресу та розвитку людства.

2. Використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій відкриває нові творчі можливості і руйнує перепони у повноцінному науковому співробітництві та створенні знань як загальнолюдського надбання.

3. Легкість пошуку, зручність оброблення та використання, доступність матеріалу у цифровій формі у відкритих архівах і журналах створює унікальні можливості для наукового розвитку знань із меншими витратами таких невідновлюваних ресурсів, як час і творча енергія, а також надає можливість для якісного представлення результатів дослідницької діяльності, посилює вплив науки у суспільстві, підвищує престиж учених і науково-освітніх організацій.

Джерела

1. Будапештская Инициатива «Открытый Доступ» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.soros.org/openaccess/ru/index.shtml>. – Загл. с экрана.
2. Згуровський М. Суспільство знань та інформації – тенденції, виклики, перспективи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://www.zn.kiev.ua/nn/show/444/38588/>. – Загол. з екрану.
3. Как улучшить доступ к научной литературе в развивающихся странах: вызовы и возможности движения «Open Access» / Л. Чан, Б. Кирсоп, С. Коста, С. Аруначалам [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: http://www.ifla.org/IV/ifla71/papers/150r_trans-Chan.pdf. – Загл. с экрана.
4. Кучма І. Л. Відкритий доступ як сучасний напрям наукової комунікації // Україна на шляху до суспільства знань: освіта, наука, культура. – К.: МГО «Прайвесі Юкрейн», 2005. – С. 14–17.
5. Кучма І. Л. Международный семинар «Научная коммуникация в открытом доступе» в Киеве [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <http://www.eril.ru/magazine/archive/2005/1/news/kuchma.php>. – Загл. с экрана.
6. Негуляев Е. А. Самоархивирование [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: http://eilib.gpntb.ru/ntb/2004/12/ntb_12_9_2004.htm. – Загл. с экрана.
7. Негуляев Е. А. E-LIS — открытый электронный архив в области библиотечного дела и информационных дисциплин [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <http://www.eril.ru/magazine/archive/2004/1/focus/elis.php>. – Загл. с экрана.
8. Постанова Верховної Ради України «Про рекомендації парламентських слухань з питань розвитку інформаційного суспільства в Україні» від 1 грудня 2005 р. № 3175-15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3175-15>. – Загол. з екрану.
9. Рекомендации Международного семинара «Научная коммуникация в открытом доступе», 17–19 февр. 2005 года, Национальный университет «Киево-Могилянская Академия», Киев, Украина [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <http://www.eril.ru/magazine/archive/2005/1/news/recomendation.php>. – Загл. с экрана.
10. Солонська Н. Бібліотечний вісник: Науково-теоретичний і практичний журнал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://www.nbu.gov.ua/>. – Загол. з екрану.
11. Ярошенко Т. А. Научные коммуникации 21 столетия: электронные ресурсы для науки и образования Украины // Библиотеки и информационные ресурсы в современном мире науки, культуры, образования и бизнеса [Электронный ресурс]: 13-я Междунар. конф. «Крым-2006»: Тр. конф. – Электрон. дан. – М., 2006. – 1 электрон. опт. диск (CD-ROM).
12. Biblioteca dell'Area di Ricerca CNR di Bologna Eprints Server [Electronic Resource]. – Way of access: URL: <http://biblio-eprints.bo.cnr.it/>. – Title from the screen.
13. Caltechlib (Caltech Library System Papers and Publications) [Electronic Resource]. – Way of access: URL: <http://caltechlib.library.caltech.edu/>. – Title from the screen.
14. DLIST (Digital Library for Information Science and Technology) [Electronic Resource]. – Way of access: URL: <http://dlist.sir.arizona.edu/>. – Title from the screen.
15. DOAJ (Directory of Open Access Journals) [Electronic Resource]. – Way of access: URL: <http://www.doaj.org/articles/questions>. – Title from the screen.
16. E-LIS ((E-prints in Library and Information Science) [Electronic Resource]. – Way of access: URL: <http://eprints.rclis.org/>. – Title from the screen.
17. Electronic Journals Library [Electronic Resource]. – Way of access: URL: <http://rzblx1.uni-regensburg.de/ezeit/index.phtml?bibid=AAAAA&colors=7&lang=en>. – Title from the screen.
18. J-Gate [Electronic Resource]. – Way of access: URL: <http://j-gate.informindia.co.in/>. – Title from the screen.
19. LDL (Librarians' Digital Library) [Electronic Resource]. – Way of access: URL: <http://drtc.isibang.ac.in/>. – Title from the screen.